

Catalunya i Castella al segle XVII: «nosaltres i els altres».

Fonts per a l'estudi de les identitats nacionals¹

Núria de Lucas Val

Aquest treball d'investigació s'interessa pels mecanismes de formació i manifestació del sentiment col·lectiu de pertinença a la nació catalana durant el segle XVII. En aquests processos, cal tenir en compte dos aspectes primordials: d'una banda, el reforçament i la reformulació que pateixen les identitats col·lectives en moments de conflicte entre comunitats; d'una altra, el paper de les *intelligensies* en la conformació de les identitats nacionals.

L'arc temporal que va des de l'entronització de Felip III de Castella, el 1598, fins a la mort de Carles II, el 1700, a Catalunya està caracteritzat per les tensions entre les institucions catalanes i el govern de la Monarquia, entre el País i la Cort, de fet, entre Catalunya i Castella (tenint en compte que els catalans de l'època gairebé equiparaven Castella a la cort reial). En aquest marc de tibantors, la qüestió dels allotjaments de les tropes reials entre la població catalana, i els conflictes que aquesta convivència generà, va comportar la configuració entre bona part del teixit social català d'una percepció de Castella i els castellans condicionada pels abusos dels soldats i les oneroses càrregues que el seu sosteniment comportava per a la població. A partir de 1635, amb l'entrada de la Monarquia Hispànica i França a la Guerra dels Trenta Anys, la posició de Catalunya com a front militar va comportar l'enviament d'un nombre més elevat de soldats, la qual cosa va significar una càrrega més gran sobre la població catalana. Evidentment, els sentiments d'odi contra els «castellans» s'exacerbaren, alhora que una identitat col·lectiva catalana, amb una clara voluntat de diferenciació envers la castellana, es reforçava.

En realitat, les tibantors i els odis entre «Catalunya i Castella», tot i que no es tracta d'un fenomen originat al sis-cents, assoliren, al llarg d'aquest segle, un punt àlgid amb el procés que conduí a la Guerra dels Segadors (1640-1652) i a la separació del Principat de la Monarquia Hispànica. Durant els anys de l'encontre bèl·lic, la publicística catalana, així com produccions literàries de caire popular i

1. Treball d'investigació de dotze crèdits presentat el 15 de setembre de 2005 al Departament d'Història Moderna i Contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, i dirigit pel doctor Antoni Simon i Tarrés, catedràtic d'Història Moderna de la UAB. Tribunal de la lectura: Antoni Simon i Tarrés, Antonio Espino López, Agustí Alcoberro i Pericay. Qualificació: Matrícula d'Honor.

nombrosos sermons de predicadors «ben afectes» a la revolució, destacaren les diferències irreconciliables entre catalans i castellans. La defensa a ultrança dels referents polítics i institucionals propis del Principat representava la salvaguarda dels referents en els quals es fonamentava la identitat nacional catalana, referents que s'havien vist en perill a causa de les tendències homogeneïtzadores de la Monarquia Hispànica i contra les quals Catalunya s'havia rebel·lat. Relacions informatives i tota mena de plecs solts, els gravats que acompanyaven aquests fulls i algunes portades de llibres, així com els continguts de naturalesa política de certs sermons, esdevingueren instruments per estendre unes determinades idees i justificar davant la població catalana certes decisions polítiques. Els diaris i les memòries personals de testimonis catalans que visqueren els fets «extraordinaris» de la guerra i, en general, de tot aquell segle, revelen la circulació i la influència d'aquestes produccions. Alhora, aquests escrits íntims demostren com amplis sectors de la societat catalana compartien i sentien com a pròpia la causa de les institucions catalanes contra la Monarquia, tot i que cal tenir en compte que el patriotisme dels sectors populars catalans estigué molt determinat pels allotjaments dels soldats castellans i l'odi anticastellà que els abusos de les tropes provocaren sobre la població.

Després de 1652, tot i les voluntats oficials, tant de la Cort com de les institucions catalanes, per promoure la germanor entre els dos pobles i la unió en la lluita contra l'enemic francès, aspectes com els conflictes al voltant del control de les insaculacions per part de la Monarquia o les restriccions envers l'ús dels símbols de la Generalitat i del Consell de Cent, demostren que les desconfiances mútues i les animadversions es mantingueren.

De quina manera el conflicte ideològic, polític i militar que es va desenvolupar al llarg del segle XVII entre Catalunya i la cort de Madrid va condicionar la conformació i alhora la reelaboració d'una determinada identitat nacional catalana? Amb quins mecanismes els grups de poder polític i intel·lectual català anaren vehiculant aquests sentiments populars d'odi envers els castellans per tal de transformarlos en una defensa dels referents identitaris catalans davant la Monarquia Hispànica que involucrés bona part del teixit social català? Quina fou la percepció exterior de tot aquest procés?

Per intentar donar resposta a aquests interrogants i a d'altres, en el present treball de recerca ens adrecem a un conjunt de tipologies documentals de naturalesa no administrativa, en les quals podem trobar informacions sobre l'origen i l'evolució dels ideals identitaris i contraidentitaris presents en la societat catalana del segle XVII. Es tracta de tipologies tradicionalment menystingudes pels estudis històrics, que recentment els historiadors han incorporat en llurs recerques, i en les quals es contenen aspectes que donen notícia sobre les identitats col·lectives a l'època moderna i les contraidentitats que aquelles generaren. Així, ens hem dirigit a obres de publicística (grans memorials i manifestos, però també altres formats més populars com ara opuscles, pamflets, relacions o *gacetillas*); sermons, en aquest cas, producte de predicadors «ben afectes» a les institucions catalanes; obres literàries (obres de ficció, de creació, tant literatura culta —novelles, obres de teatre— com produccions de caràcter popular —versets, cançons—); llibres de viatges d'estrany-

gers que al segle XVII van recórrer territoris catalans i altres zones de la Península Ibèrica, en els quals es contenen informacions sobre aspectes de l'organització del Principat i de la percepció que aquests viatgers tingueren sobre les tensions entre Catalunya i Castella; memòries i diaris personals d'individus que visqueren esdeveniments com la jornada del Corpus de Sang a Barcelona (7 de juny de 1640) o la batalla de Montjuïc (26 de gener de 1641), on apareixen manifestacions identitàries; i, a banda de les fonts escrites, també les iconogràfiques (gravats, il·lustracions de llibres i obres pictòriques de gran format).

A cadascuna de les modalitats documentals, s'hi dedica un capítol. Aquest, al seu torn, es presenta dividit en tres apartats: un primer de mínima descripció teòrica, tenint en compte el marc conceptual en el qual s'insereix el present treball; un segon, on s'apunten possibles línies d'investigació al voltant de les identitats i contraidentitats a la Catalunya del segle XVII, les quals es poden elaborar a partir d'aquestes fonts; i, finalment, en un tercer apartat, s'ofereixen exemples on es concreten algunes de les possibilitats apuntades.

La informació que ofereix cada tipus de font és de naturalesa diversa i sovint cal contrastar les dades amb altres tipologies documentals. Per exemple, els llibres dels viatgers estrangers ofereixen una visió plena de tòpics sobre Catalunya i els catalans, i pocs solen aturar-se en els trets que configurarien la identitat nacional catalana: institucions, llengua, autopercepció del grup com a comunitat política. En canvi, en les memòries i els diaris personals es reflecteixen les idees identitàries i patriòtiques d'uns individus que visqueren el conflicte entre Catalunya i la Monarquia Hispànica. A més, en aquestes fonts es troben referències a notícies i esdeveniments externs a l'àmbit local que els autors degueren conèixer gràcies a relacions informatives i altres tipus de plec solts, la qual cosa demostra que aquests fullets eren un dels principals mecanismes d'informació entre la població. De la mateixa manera, els sermons que incorporaven continguts polítics esdevingueren una eina d'adoctrinament polític sobre les classes populars, la qual cosa reflecteix el compromís d'un conjunt de predicadors amb les institucions catalanes. Les produccions literàries d'estètica popular, en general adreçades al poble però amb elevats continguts ideològics, demostren també les relacions entre literatura i publicística, així com les voluntats dels productors d'aquests escrits per crear un determinat estat d'opinió condicionat per la situació en què es trobessin les relacions entre Catalunya i la Monarquia (anticastellanisme abans i durant els anys de la guerra, però una voluntat oficialista de promoure la germanor entre Catalunya i Castella després de 1652). Finalment, davant la manca de continguts significatius en els gravats que acompanyaven les relacions informatives i altres fullets, algunes portades de llibres —poques, però— ofereixen exemples visuals sobre les tensions entre Catalunya i Castella, com ara l'eloqüent portada de l'obra d'Alexandre Ros, *Cataluña desengañada*, publicada el 1646 a Nàpols. Realment, sorprèn la manca d'imatges que al·ludeixin als abusos dels soldats sobre la població o a les accions dels ministres reials contra Catalunya, essencialment si es té en compte el nivell crític que varen assolir molts dels textos produïts en el marc de la «guerra de papers» entre les institucions catalanes i la Monarquia que es produí abans i durant la Guerra de Separació.

Tanmateix, s'hauria d'advertir aquí la poca tradició dels impressors en el tractament d'imatges, així com una certa censura de la Inquisició, qui hauria prohibit una representació gràfica vexatòria d'una Monarquia que es presentava designada per la mà divina.

Sigui com sigui, és evident que les tensions entre Catalunya i la Monarquia, entre Catalunya i Castella, determinaren que al Principat es generés una identitat nacional marcada en bona part pel rebuig envers la contraidentitat castellana. Les fonts en donen notícia i reflecteixen el paper d'unes elits intel·lectuals i polítiques en la conformació d'un sentiment de pertinença a la nació catalana compartit per àmplies capes de la societat.